

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 123:323.2

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.242657>

ORCID ID: 0000-0001-8898-5120

ORCID ID: 0000-0002-0275-5752

Петро Кравченко, Сергій Безруков

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, декан факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

e-mail: pkravchenko53@gmail.com

БЕЗРУКОВ Сергій Ігорович – аспірант кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів: соціальна філософія, політична філософія.

e-mail: sergiibezrukov@gmail.com

ВИТОКИ КОНЦЕПТУ «ЛІБЕРТАРІАНСЬКИЙ ПАТЕРНАЛІЗМ» У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ: СОЦІАЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. Проаналізовані різні витoki лібертаріанського патерналізму – політичні, соціальні, культурні, досліджується сутність цього суспільного й соціального феномену. Лібертаріанський патерналізм має як позитивні, так і негативні риси, які актуалізуються сучасними планетарними викликами. Демократія і громадянські свободи опинились в лецатах викликів, на які своєрідно реагує як держава в цілому, так і приватний сектор економіки, зокрема. У цивілізованому світі гостро постала проблема соціального захисту населення, пересічною людиною драматично сприймається масований пресинг реклами, ЗМІ, певних структур, які зацікавлені в швидкому збуті своїх продуктів – матеріальних, духовних і соціальних. Лібертаріанський патерналізм вбачається авторами як можливий шлях узгодження цих питань, особливо з точки зору захисту соціальних прав й свобод громадян.

Ключові слова: лібертаріанський патерналізм, свобода вибору, патерналізм, надж, неолібералізм, архітектура вибору.

© П. А. Кравченко, С. І. Безруков, 2021

Вступ. Сутність теорії лібертаріанського патерналізму, її світоглядні основи, розкриваються авторами даної концепції – Р. Талером та К. Санстейном та їхніми послідовниками: відносно ступеня втручання держави і приватного сектору економіки, у свідомий вибір особистості – споживача суспільних благ та соціальних послуг, та напрями застосування державою і приватним сектором технологій «втручання» у вигляді «м'якої» сили.

Втіленням однієї з таких технологій є «наджинг, надж» технологія. Образно її можна уявити в якості підштовхування того, хто вагається зробити щось дуже важливе, зробити рішучий крок. Тобто, особистості надається можливість обрати найліпше рішення, що його пропонує держава або комплекс корпоративних структур – різного характеру й рівня. Причому якість цього рішення оцінюється на рівні його наслідків як для самої особистості, так і інших людей.

Тобто, в даному аспекті поєднуються дві великі світоглядні ідеї: ідея патерналізму як вияв «батьківської» турботи щодо здоров'я й благополуччя громадян та ідея свободи, яка є основною ідеєю лібералізму та радикальної його форми – лібертаріанства. При цьому, індивід немовби не відчуває певний тиск на нього – йому завуальовано надається право й свобода вибору дій.

Також, у випадку остаточного вибору особистістю певного варіанта поведінки, держава й приватні структури знімають з себе відповідальність за індивідуальний вибір, тобто їхні дії набувають стану амбівалентності. Як це можна зрозуміти в контексті нашої теми? З одного боку, держава та приватний сектор зацікавлені в розширенні прав та можливостей громадян стосовно повноцінного забезпечення їхніх потреб. В ідеалі громадянське соціальне суспільство здатне досягти такого стану. Але в реаліях економіки та соціального життя, особливо в умовах вільного ринку праці й різних варіантів задоволення потреб громадян, дуже важко досягти ідеального балансу між можливостями громадян й тиском суспільства на людину з приводу максимальної її самовіддачі – стосовно отримання користування цими благами. Більше того, приватні корпорації постійно працюють над тим, щоб максимально розширити сферу свого впливу на індивідуальний вибір.

З іншого боку, в цих умовах, коли створюється ілюзія максимальних можливостей людини з реалізації своїх потреб, індивідуальна свобода все щільніше прив'язується до політики – економічної й соціальної – держави й приватного сегменту.

Це одвічний суспільний парадокс: людина є вільною настільки, наскільки суспільні умови дозволяють це. У цьому парадоксі є три варіанти рішення: людина пристосовується до суспільних умов жит-

тя, людина нейтрально ставиться до співвідношення своєї свободи й суспільних можливостей з її реалізації, людина відхиляє, негативізує суспільні норми, настанови, вимоги тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельну базу дослідження розробки поняття лібертаріанського патерналізму формують безпосередньо роботи К. Санстейна та Р. Талера, Г. Фарреда, А. Ренд, Г.Маркузе, П.Андерсона, А. Грамші, Л. Альт'юсера, Е. П. Томпсона, М. Ротбарда.

Мета та завдання статті. Аналіз сутності суспільного й соціального феномену лібертаріанського патерналізму, та дослідження його витоків: політичних, соціальних, культурних.

Методологія дослідження. Основними методами дослідження є історичний, структурно-функціональний, системний та порівняльний. Для вирішення конкретних завдань дослідження використано також принципи системності, об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного тощо.

Результати. Ідейною сутністю лібертаріанського патерналізму є переконання в тому, що приватні та державні інституції можуть си-нергічно впливати на поведінку громадянина – споживача продуктів й послуг, у глобальному суспільстві масового споживання, масової ін-формації, беззастережно поважаючи, при цьому, свободу вибору гро-мадянина. Йдеться про процес своєрідного впливу на широкий спектр можливостей індивіда в напрямі задоволення його потреб й проявів його свободи.

Синтезоване поняття «лібертаріанський патерналізм» було започатковане поведінковим економістом Річардом Талером та юристом-правознавцем Кассом Санстейном, які презентували нове вчення й соціальну технологію «наджинг» (Sunstein, С., Thaler, R.H., 2003). Цей напрям об'єднує в собі як напрацювання в галузі лібералізму, нео-лібералізму, лібертаріанства (як традиційного, так і нео-), так і суспільно-соціальний досвід з патерналістського комплексу, який бере своє коріння з доби Античності, набувши своїх рис в умовах ХХ століття, а особливо у глобальну добу.

Талер і Санстейн продовжили обговорення своєї ідеї у розширеній статті, опублікованій в Юридичному огляді Університету Чикаго (Санстейн К., Талер Р., 2003). Це викликало низку різноманітних оцінок з боку науковців – як позитивних, так і негативних.

На думку дослідників, лібертаріанський патерналізм є формою й змістом осучасненого патерналізму в тому сенсі, що «...він намагається впливати на вибір таким чином, щоб зробити вибір вигіднішим, про що може судити сам (споживач – Автори) ...» (Sunstein, С., Thaler,

R.H., с.175). Тобто, фокус уваги переноситься на індивідуальну оцінку вільного вибору та його суспільно-соціальних наслідків.

Згідно Р. Тайлеру й К. Санстейну, самі люди як споживачі, мають змогу відмовитись від певних домовленостей в тому випадку, якщо вони вирішили зробити свій вибір (Sunstein, C., Thaler, R.H., с.1161). Мається на увазі, що заради досягнення ідеалу волевиявлення, люди готові відмовитися від попередніх (стандартних, традиційних, стереотипних) упереджень стосовно угод, укладених із суспільством, вийти за межі традиційних уявлень щодо «економічної поведінки».

Також мається на увазі, що державні й недержавні структури безперервно напрацьовують новітні платформи співдії особистісного вибору і суспільно значущих настанов, які, одночасно, можуть варіюватися відносно багатьох факторів, перш за все, політичних та економічних. Йдеться, в першу чергу, про процес «підштовхування» індивіда до обрання ним найбільш сприятливого раціонального варіанту соціальної дії.

У цьому аспекті полягає друга сторона лібертаріанства (перша – це визнання повної свободи раціонального вибору) – виховання в індивіда здатності критично мислити й усвідомлено ставитися до своєї поведінки, враховуючи при цьому інтереси інших, особливо в питанні добробуту й захищеності. Тобто спрацьовує «Золоте правило» етики, але при цьому робиться похибка на межі й ступінь втручання в індивідуальний вибір зовнішніх сил. У цьому сенсі, як ми вже говорили, йдеться про різноступеневість впливу в межах патерналістського комплексу – від «жорсткого» патерналізму до «м'якого».

Р. Талер і К. Санстейн опублікували «Надж», в якості захисту своєї доктрини (Sunstein, C., Thaler, R.H., 2008). Автори вважають, що лібертаріанський патерналізм є вираженням ідеї про те, що і держава, і приватні структури, одночасно реалізують свої наміри, поважаючи при цьому свободу індивідуального вибору.

У цьому ракурсі, з точки зору теоретичних підстав взаємодії індивідуальної свободи вибору з суспільними настановами й вимогами, лібертаріанський патерналізм є асиметричним класичному патерналізму, який переслідує власні інтереси стосовно допомоги людям, які поводяться ірраціонально, і внаслідок чого вони не здатні усвідомлено реалізувати власні інтереси. Тобто йдеться про такий різновид патерналізму, який, в першу чергу опікується людьми в певному сенсі обмеженими своїми можливостями – ментальними, чи фізичними.

На противагу, лібертаріанцям які фокусуються виключно на людях, які здатні до раціональної оцінки своєї поведінки та до адекватного розуміння відповідальності за свою поведінку. Встановлення меж

втручання в особистісний вибір і є квінтесенцією доктрини лібертаріанського патерналізму й соціальної практики наджингу.

Для розвинених демократичних країн, які є лідерами в світі суспільних трансформацій та модернізацій, цей момент – свобода вибору – є визначальним з точки зору загального гуманітарного розвитку. Ці країни досягли такого рівня матеріального й соціального забезпечення громадян, що для них проблема вибору й проблема свободи особистості має суто практичне перспективне значення. Але при цьому ці держави постійно піклуються стосовно пролонгованого врахування меж втручання в «архітектуру» вибору; за цим піклуванням криється перспективне бачення гуманітарного розвитку, в сенсі усвідомлення новітніх реалій суспільного буття й соціального життя.

Глобальне суспільство здійняло бачення свободи людини на дуже високий рівень з точки зору ставлення до неї держав, політичних режимів, в межах яких іноді стається порушення меж цієї свободи. Більше того, в сучасному світі змагаються тенденції глобалізму та антиглобалізму. Громадянин у сучасному суспільстві опинився в їхніх лещатах. Сьогодні дуже важко бути суто вільною особистістю; стан і рівень людської свободи, на нашу думку, цілком залежить від рівня розвитку в суспільстві громадянських свобод.

Але також треба розуміти хвилювання тих дослідників, які стверджують, що, хоча лібертаріанський патерналізм має на меті цілковите сприяння підвищенню добробуту, в багатовекторній суспільно-соціальній реальності може існувати значно більша кількість лібертаріанських цілей, які доцільно генерувати, передбачати, у тому числі, мова йде про можливість максимізації майбутньої свободи.

У даному випадку йдеться про співдію суспільства й громадянина в виборі ним майбутньої стратегії щодо можливих трансформаційних зрушень в сфері, наприклад, соціального забезпечення. Ця проблема сьогодні гостро постала в Україні у зв'язку з пенсійною реформою. Також – це проблема збереження здоров'я людини в умовах кризового соціуму, всесвітньої пандемії, соціальних негараздів та загального стану невизначеності.

Стосовно історичної платформи соціальних зрушень на Заході (у бік лібертаріанського патерналізму), треба розуміти, що лібертаріанський патерналізм виріс, перш за все, під час активної фази суспільного й соціального руху «Нові ліві» – «*New Left*». Ці «Нові ліві» були широким політичним рухом, переважно в 1960-х і 1970-х роках, що був сформований з активістів західного світу, які проводили політичні й соціальні акції у напрямку постановки широкого спектру соціальних питань, таких як: громадянські та політичні права, фемінізм, права

секс- та інших меншин, право на аборти, гендерні ролі та політичні реформи. (Farred G. 2000, Rand A., 1993).

Західні дослідники вважають рух «Нові ліві» опозиційною реакцією на попередні марксистські та профспілкові рухи за соціальну справедливість, які зосереджувались суто на діалектичному матеріалізмі та соціально-класовій площині вирішення соціальних питань. В основі цього руху знаходилися соціально-реформаторські ідеї, які зачіпали підвалини капіталістичного способу мислення й життя.

На нашу думку, можна провести своєрідні синтезуючі лінії – в аспекті руху «Нових лівих» – у напрямі розуміння глибшої проблеми – проблеми свободи людини в умовах капіталістичного суспільства. Ця проблема знайшла своє висвітлення на сторінках праць і у публічних виступах пост – і нео – марксистських діячів.

Проблема свободи людини та її співвідношення з реаліями буття людини в буржуазному суспільстві була розглянута з позиції співвідношення основних догматів – соціал-комуністичних й ліберально-буржуазних. У запеклій ідеологічній й «вуличній» боротьбі зійшлися адепти колективістичного способу життя й мислення, й прихильники індивідуалістичної ідеології, особливо в річищі неолібералізму.

У цей час західними інтелектуалами були переглянуті праці засновників марксизму й соціал-демократії. Одночасно, в якості передового загону інтелігенції, в ті часи активно виступили апологети екзистенціалізму, неомарксистів.

У цей час Герберт Маркузе, філософ, пов'язаний із Франкфуртською школою (Marcuse H., 2018), відкинув теорію класової боротьби та марксистську стурбованість соціально-класовим відношенням до ринку праці й зайнятості на Заході. Його погляди були оберненими до «звільнення» від пут і моральних догм. Герберт Маркузе проголосив нове божество – Ерос, як справжнє звільнення людства, що, в свою чергу, надихнуло утопії Джеррі Рубіна та інших авторів.

У 1960 р., *The New Reasoner*, голос Нових лівих, об'єднався з університетами та «лівою» рецензією, сформувавши *New Left Review*. Ці журнали намагалися впровадити теоретичну позицію марксистського ревізіонізму, гуманістичного, соціалістичного марксизму, комунізму з «людським обличчям», відступивши від ортодоксальної марксистської теорії. Активна публікаційна робота зробила ідеї теоретиків, орієнтованих на культуру, доступними для широкої аудиторії. Йшлося про новий «культурний переворот», що в ньому по-новому сплавалися цінності Модерну й Постомодерну, налаштовані на реалії боротьби широких верств населення за соціальні й громадянські права. Більше того, в цих виданнях були спровоковані ідеї, які стосувалися, в тому числі,

ідеї свободи індивіда в умовах реформованого буржуазного суспільства на шляху конвергенції Заходу й комуністичного Сходу – в особі реформованого пост сталінського СРСР, маоїстського Китаю, правдивого В'єтнаму на чолі з Хо Ші Міном та світоча Кубинської революції Фіделя Кастро. Під багаторічним редакційним керівництвом Перрі Андерсона, «Нова ліва рецензія» популяризувала Франкфуртську школу, Антоніо Грамші, Луїса Альт'юсера та інші форми неомарксизму. Зокрема, Перрі Андерсон зазнав на собі тиск з боку Е. П. Томпсона («Злидні теорії») в ході дискусії з приводу структурного марксизму Луїса Альт'юсера та використання в соціальних опозиційних реформаторських практиках історичних розвідок й висновків з «лівих» теорій.

Важливим моментом для становлення лібертаріанського патерналізму, зокрема, у США та його співвідношення з соціальними реформаторськими рухами, було ставлення його ідеологів до політичної бюрократії. Саме Нові ліві виступили проти «істеблішменту» який вони вважали пануючою владною структурою в суспільстві.

Серед Нових лівих були також анархісти, які певним чином модернізували лібертаріанські соціалістичні традиції в душі американського радикалізму, через співдію з промисловими робітниками (в сенсі обстоювання їхніх інтересів) та войовничими профспілками. Ця група об'єдналася в «лівому» історичному журналі «Радикальна Америка».

Крім Нових лівих, які намагалися переформатувати правлячий політичний істеблішмент у бік захисту соціальних прав та свобод, які переглядали марксистські та ліві соціалістичні погляди з монархістської й анархістської позицій, які висували на передовий ідеологічний фланг проблему вивільнення як промислових робітників, так і маргінальних стигматизованих груп - перш за все, з точки зору соціокультурних зрушень, у рух за соціальну модернізацію буржуазного імперіалізму, втягнулися також й Старі праві – “*Old Right*”.

Ці Старі праві зазвичай підтримували класичний лібералізм; деякі з них були орієнтованими на бізнес-консерватизм; інші були екстремальними лівими, які різко рухались праворуч, наприклад, прозаїк Джон Дос Пассос; треті, такі як південні аграрії-демократи, були традиціоналістами, які мріяли відновити досучасне комунальне (комунарне) суспільство.

Відданість Старих правих антиімперіалізму ввійшла в конфронтацію з інтервенціоністською метою глобальної демократії, з її напрямом на трансформацію американської політико-економічної традиції – «зверху вниз», з рухами до соціальної та інституційної інженерії «лівих» та деяких «правих». Старі праві поступово зникли як орга-

нізований рух, але багато ідей, напрацьованих у ньому, сьогодні дискутуються серед палеоконсерваторів та палеолібертаріанців. Ці ідеї сьогодні також мають певний вплив на лібертаріанський патерналізм.

Також в колі лібертаріанців патерналістського штибу має місце палеолібертаріанство, «права» популістська політична стратегія, розроблена американськими теоретиком анархо-капіталістичного руху Мюрреєм Ротбардом (Rothbard M., 1978).

Лідери цього руху прагнуть донести лібертаріанські ідеї щодо протидії втручанню влади в соціальне життя простих людей, особливо робочого та середнього класів, орієнтуючись на соціокультурні традиції, що притаманні найманим класам Америки. Вони намагаються оновити сучасний лібертаріанський рух з його історичними антисоціалістичними, антивоєнними та маскултними витоками, в свою чергу, відновленими з традицій американського класичного ліберального руху першої половини ХХ століття, який був частиною опозиції Нового Курсу (часів Ф.Д. Рузвельта).

У цілому лібертаріанські патерналісти, на відміну від інших форм патерналізму, дуже відповідально ставляться до виявів особистісної свободи й вільного раціонального вибору. За К. Санстейном, дуже важливим є угодження свободи вільного вибору індивіда з суспільними можливостями щодо задоволення його постійно зростаючих потреб.

Однак при цьому лібертаріанські патерналісти також визнають, що уподобання (інтереси, вимоги) людей не завжди є доцільними, вважає сформованими. Вони пропонують певні раціональні напрями пошуку людиною власного «правильного» вибору: через отримання найповнішої інформації; через самоідентифікований контроль в сенсі необмежених когнітивних здібностей.

Висновки. Лібертаріанський патерналізм виник як реакція на політичні, економічні й соціокультурні зрушення, які сталися в сучасному суспільстві на хвилі глобалізації, загальної інформатизації та перегляду ряду соціальних програм в урядах передових країн світу.

У цьому аспекті розглянуті витоки лібертаріанського патерналізму – політичні, соціальні, культурні, глибинно презентують сутність цього суспільного й соціального феномену. Сьогодні розуміння ідеології лібертаріанського патерналізму та знання з практичної реалізації надж-технології є актуальним й перспективним в умовах постійного підвищення рівня добробуту громадян й дій у цьому напрямі держави й приватних структур.

Лібертаріанський патерналізм зачіпає найтонкіші соціально-філософські, соціально-психологічні елементи свідомості індивіда, який став заручником державних програм та приватних мегапроектів. Ціна

раціонального вибору індивіда – його власна свобода, обтяжена сучасними реаліями суспільного життя.

References

- Farred, Grant (2000). Endgame Identity? Mapping the New Left Roots of Identity Politics. *New Literary History*, 31 (4), 627-648. doi:10.1353/nlh.2000.0045. JSTOR 20057628. S2CID 144650061.
- Marcuse, Herbert (1955). Eros and Civilization. *Beacon Press* (pp. 125-126).
- Rand, Ayn. (1993). *The New Left: The Anti-Industrial Revolution*. New York: Penguin Books.
- Rothbard, Murray Newton. (1978). *For a new liberty: The libertarian manifesto*. Ludwig von Mises Institute,
- Sunstein, C., & Thaler, R. H. (2003). Libertarian paternalism. *The American Economic Review*, 93 (2), 175-179.
- Sunstein, C., Thaler, R. H. (2003). Libertarian paternalism is not an oxymoron. *University of Chicago Law Review*, 70 (4), 1159-1202.
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. Yale University Press

Кравченко П.А., Безруков С.И.

ИСТОКИ КОНЦЕПЦИИ «ЛИБЕРТАРИАНСКОГО ПАТЕРНАЛИЗМА» В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

В статье авторы делают попытку проанализировать различные истоки либертарианского патернализма - политические, социальные, культурные и пытаются исследовать сущность этого общественного и социального феномена. Либертарианский патернализм имеет как положительные, так и отрицательные черты, которые актуализируются, в свою очередь, современными планетарными вызовами. Демократия и гражданские свободы оказались в тисках вызовов, на которые своеобразно реагирует как государство в целом, так и частный сектор экономики в частности. В цивилизованном мире остро стоит проблема социальной защиты населения, обыденным человеком драматично воспринимается массивный прессинг рекламы, СМИ, определенных структур, которые заинтересованы, прежде всего, в быстром сбыте своих продуктов - материальных, духовных и социальных. Либертарианский патернализм рассматривается авторами как возможный путь согласования этих вопросов, особенно с точки зрения защиты социальных прав и свобод граждан.

Ключевые слова: либертарианский патернализм, свобода выбора, патернализм, надж, государство, архитектура выбора.

Kravchenko P.A., Bezrukov S.I.

ORIGINS OF THE CONCEPT OF “LIBERTARIAN PATERNALISM” IN SCIENTIFIC LITERATURE: SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECT

Introduction. In the article, the authors attempt to analyze the various origins of libertarian paternalism - political, social, cultural, and try to explore the essence of this social and social phenomenon. Libertarian paternalism has both positive and negative features, which are actualized, in turn, by modern planetary challenges. **The aim and the tasks:** analysis of the essence of the social phenomenon of libertarian paternalism, and the study of its origins - political, social, cultural. **Research methods are** historical, structural and functional, systemic and equitable. For the revision of specific projects, it is also the principle of consistency, objectivity, convergence from the abstract to the concrete. **Research results:** Democracy and human rights have found themselves in the grip of challenges, to which both the government and the private sector of the economy in particular react in a peculiar way. In the civilized world, the problem of social protection is acute; an ordinary person dramatically perceives the massive pressure of advertising, the media, certain structures that are interested, first of all, in the early sale of their products - material, spiritual and social. Libertarian paternalism is seen by the authors as a possible way to reconcile these issues, especially from the point of view of protecting the human rights and freedoms. **Discussion.** In this regard, other authors note that in the practical implementation of Nudge technology, people rarely follow the ideal interpretation of private well-being in terms of full satisfaction of needs. Opponents suggest in this regard that people can be guided by temporary benefits in terms of irrational consumer behavior, that is, the socio-psychological bases of consumerism are affected. **Conclusion.** Libertarian paternalism was created as a reaction to political, economic and sociocultural changes in society under the impact of globalization, informatization and revision of social programs in the governments. The concept of libertarian paternalism and its practical implementation of nudge technology is relevant and promising in the context of a constant increase in the level of welfare of citizens. Libertarian paternalism affects the most subtle socio-philosophical, socio-psychological elements of the consciousness of an individual who has become hostage to government programs and private projects. The price of a rational choice of an individual is his own freedom, in the context of modern realities of social life.

Key words: *libertarian paternalism, freedom of choice, paternalism, nudge, architecture of choice.*